

Теодора Рабовянова

**ПРОЯВИ НА НЕГАТИВНАТА ЕСТЕТИЧЕСКА
ОЦЕНКА ПРИ ОБЩУВАНЕ, ОТРАЗЕНИ
В БЪЛГАРСКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ,
ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ**

Teodora Rabovyanova

**MANIFESTATIONS OF NEGATIVE AESTHETIC
ASSESSMENT IN COMMUNICATION,
REFLECTED IN BULGARIAN IDIOMS,
PROVERBS AND SAYINGS**

Abstract: The subject of the report are phraseological units, proverbs and sayings used in conversation. They are related to the aesthetic subjective norm. A number of speech rules reveal the opposite. According to phraseology, Bulgarians feel dissatisfied with empty, needless, missing or insulting words. The reason is that 203 phraseological items have a negative connotation and rating. The aesthetic negative assessment can be measured with the help of two parameters – plus and minus on the assessment scale. Idioms almost always express additional emotions which, in phraseological terms, are accompanied by stylistic notes like *dialectical, slang, or literary; disapprovingly, slightly, ironically, roughly, vulgar and mockingly*. This theme interweaves with current problems – how our mental pictures for good (my own) and for evil (stranger, outsider) are reflected in language and in speech.

Keywords: aesthetic communication norm, negative assessment, phraseological units, sense of proportion, relevance.

Разпространено е мнението, че българите сме склонни към отричане, лесно критикуваме (особено чуждите грешки), а на похвали и добра дума сме пестеливи или неискрени. Затова решихме да проверим какво е отношението на народа ни към някои словесни прояви, групирани по оценъчната скала **негативно – позитивно – двойствено** и отразени във фразеологията.

Целта на проучването е да проследим как речевият етикет представя забраните в комуникацията. Чрез семантичен и стилистичен анализ на фразеологизмите, пословиците и поговорките ще откروим компонентите на т.нар. **естетическа норма**. Вниманието в работата е изцяло върху изразяването на отрицателна оценка в значението на устойчивите изрази. Негативни конотации пораждаат и различните прояви на **неумението** (под формата на грешки) да говорим и да слушаме.

Естетическата норма е частна съставка от нормите на съвременния български книжовен език. От една страна, е най-непроучвана поради засиления елемент на субективизъм на проявите ѝ, от друга страна, продължава да функционира като антоним на отклоненията от нормите. Според Красимира Чакърова същността ѝ „се изразява в регламентирането на естетически издържани речеви прояви, респ. тя предписва основните правила, съблюдаването на които би осигурило ефекта на „приятност“ при протичането на комуникативния акт“ (Чакърова 2003: 244). В по-ранно изследване авторката изтъква връзката „с уникалната и специфична представа на всеки носител на езика за хармонична и благозвучна реч, с индивидуалното му изискване за „приятност“ на изказа.“ (Чакърова, Костова 1999: 57).

Неразривна част от естетическите предписания е оценката – „резултат от битуващи в съзнанието и в картината на света ценностни критерии“ (Илиева 2004: 27). Следователно наблюденията и обобщенията биха осветили и ценностния свят на говорещия.

Част от критериите на българската естетическа норма изобличават негативното, което пречи на споменатата „приятност“, пораждана в общуването: **нетърпимост към прекомерността**

(най-вече се преследват повторението, стилистичният дисонанс, семантичното и формалното излишество) и **неуместността** („лошите“ думи – изключването от благоприличната реч на цинизмите и вулгаризмите, както и на „по-солениите“ диалектизми и жаргонизми). Посочените грешки водят до **неблагозвучие, автоматизиране, клишираност** и в крайна сметка до загубата на **усещането за мяра**. Изобщо изгубването на способността за преценка кое е добро и кое е лошо в речевия акт винаги е оценявано негативно (доказват го и стилистичните бележки към примерите, които съпровождат фразеологизмите).

Обект на анализ са идиомите с негативна оценъчност, които „задават“ правила в общуването. Във формалната структура или в семантиката на ексцерпираниите единици задължително се съдържа глаголът **казвам** (и неговите синоними **говоря, приказвам**), лексемите **дума, уста, език**. Засега корпусът включва 224 фразеологизирани изрази и 86 пословици и поговорки. От общо 310 примера негативните по конотация на качествата, характеризиращи речевото поведение (сред тях етични правила, естетически изисквания), са 205 (за съпоставка положителни „качества“ в общуването или поведението при устно изказване са заложиени в 78 изрази, обвързват с изисквания за почтеност, учтивост, сладкодумие, красноречие, а „двойствените“ примери са 45)¹.

Източниците за подбор на материала са Нов фразеологичен речник на българския език (Ничева 1993), Речник на българския език в диалози (Лазаров 2018) и интернет ресурси. Пословиците и поговорките, освен че събират народната мъдрост, съветват, а „...заедно със строгата поука идва и удоволствието от създавания образ, от художествената стойност на фразата. Тези кратки изречения не само ни научават на нещо, но и ни създават естетическо удоволствие.“ (Илиева 2002: 191).

Извлечените фразеологични единици обобщаваме в „раздели“, свързани с ежедневната комуникация, с етичното поведение

---

¹ Позитивнооценъчните и амбивалентните фразеологизми (със знак + или – според контекста и употребата) ще бъдат самостоятелен обект на проучване.

ние в социума, с естетическите изисквания за правилно и неправилно, уместно и неуместно. Започваме с **негативнооценъчните** фразеологизми и паремии не само поради преобладаващия им брой, но и за да търсим къде се коренят причините за нашето черногледство – важна е предпазващата функция на словото (неслучайно най-фреквентните стилистични бележки при описанието на значението са неодобрително, пренебрежително, иронично; по-редки са подигравателно, вулгарно, грубо; но всички отричат осмиваното явление като опция за поведение и възпитание).

Оценките са обвързани и с редица емоционални реакции (влизащи в опозиция подобно на оценъчните скали добро ~ лошо, позволено ~ забранено, невъзприемане ~ възприемане, следване ~ отричане). Добавените в речника стилистични бележки регистрират най-честотните негативни чувства недоволство, досада, ирония, презрение, възмущение (Илиева 2004: 28). Компонентът неодобрение съпровожда 10 изрази, маркерите пренебрежително и иронично – по 6 единици, по 4 примера са характеризирани с етикетите грубо, вулгарно и подигравателно. Разбира се, постоянен е белегът ‘ниво на общуване с адресата’ с противопоставянето официалност ~ фамилиарност (Илиева 2004: 28), като преимущество е в полза на неформалното и некнижовното – 38 са диалектните употреби (в добавка още 5 жаргонни) срещу 6 книжни и 1 архаична употреба.

Прегледът на примерите показва, че в 25 случая се отхвърля **многословието, пустословието, празнословието**: *бъра-бъра, три чадъра* (пренебрежителна употреба за израз на недоверие или подигравка към нечии думи); *бърборя като гроздоберски гъз* (вулгарно ‘плещя, говоря каквото ми падне’); *даскал праскал* (диалектно, пренебрежително за човек, който говори много и за незначителни неща); *дрънкам като празна жерка* (диалектно)/<празна>*воденица/мелница* (пренебрежително ‘прекалено много, непрекъснато говоря, и то обикновено празни приказки’); *уста като маймуново дупе* (диалектно, грубо ‘бърбореща, много говореща уста’); *лай-лай-кучка* (диалектно дърдорко); *пробито дъно* (диалектно за човек, който много говори, бърбивец); *ра-*

боти/мели ми воденицата (пренебрежително ‘много бърбив-а, много приказлив-а’); *сякаш че ме е правил баща ми на воденица*; *баща ми ме е правил на воденица* (пренебрежително ‘обичам много да приказвам, много бърбив съм’); *роден на/във воденицата* (неодобрително ‘прекалено, много, непрекъснато говоря, дрънкам, много бърбив съм’); *повтарям като грамофон<нна плоча>* (нов, неодобрително ‘непрекъснато/много често повтарям едно и също’); *повтарям като папагал* (за нещо, което съм чул/прочел ‘дословно, безкритично повтарям’); *пъкам като дядо за пълна чаша* (диалектно ‘бърборя непрекъснато за нещо, което ми липсва и което силно желая’ /Н. Геров/); *тинтири-минтири* ‘празни, глупави приказки’; *дрън, дрън, та пляс* (подигравателно ‘празни приказки, глупости’); *уморих се кат Райчовия биул* (диалектно ‘разприказвах се много, забравих се от приказване’); *хваща ме словесната диария* (грубо ‘говоря извънредно много, без да спра’); *Цапам/плеция като мокра пола о бедро/гъз* (диалектно, вулгарно ‘говоря много и без да мисля, говоря празни приказки’); *завтор, пóвтор* (диалектно ‘много пъти, безредно’); *пет китари и едно яре* (жаргонно, пренебрежително ‘празни приказки, глупости’); *дъвкано, дъвкано, че изплюто* (жаргонно нещо много банално, безинтересно); *шушу-мушу* ‘тайни приказки, шушукания’; *правя от мухата слон* ‘силно преувеличавам нещо, без да е необходимо, без нужда’. Излишеството поражда негативността на преноса в конструкцията *аман съм викнал/казал/рекъл от някого/нещо* (‘съвсем ми е дотегнал някого/нещо и не мога повече да го понасям’ и ‘много ме измъчва, тормози някой’).

Добавяме и 14 поговорки: *Зобе думите като череши. Пуца език от аришин повече. Развърза си езика. Чувал с думи се не пълни. От думи попара не става. Слаф пилаф не става. Много думи гладуват. Празни приказки не се ядат. Лакърдия довършек няма. На всяка дума капак. Голям залък лапни, голяма дума не казвай! Малко хитрувай, по-малко хортувай. Каквото му е на устата, таквоз му е на сърцето. Много думи малко пари струва.*

Изобщо речевият **хаос** отвежда към проблема за чуждото – езикът е способен да раздвои света на говорещия между своето и

чуждото; налице са представи, свързани с „възможностите му да изрази положителна или отрицателна оценка“ (Илиева 2004: 27).

Следващите примери отричат **неграмотността, мнимата грамотност, глупостта (най-общо неспособност, неумение)**: *чета/сричам като първолак* ‘лошо, бавно, със запъване чета, обикновено защото съм малко грамотен’; диалектните изрази *пиша като мачката с опашката си* (подигравателно ‘много грозно, нечетливо пиша’); *един гаща плява* <за нашето магаре> (подигравателно от езика на ромите; за човек, който говори неправилно, не владее граматиката); *две не може да каже* ‘много е некадърен, неспособен, глупав’; *че вали ли дъжд, или не че* (иронично към някого, който чете вестник/книга, а не е твърде книжовен).

Мълчанието също е с отрицателен знак, причината за появата му е нежелание за комуникация: *издърпвам с кука всяка дума; вадя думите с кука/ченгел от устата* (‘много трудно успявам да получа от някого отговор на въпросите си’ за мълчалив човек или за човек, който едва отговаря на въпроси поради незнание); *дума не продумвам/няма да продумам* ‘мълча, съвсем нищичко не казвам’; *не обелвам зъб да продумам* (‘мълча, нищо не казвам, не продумвам’; вариант *зъб не обелвам*); *не казвам, не продумвам, не проговорвам ни черна, ни бяла* ‘съвсем нищо не казвам’; *със заключена/-и уста* ‘без да продумам, без да кажа нещо’; от диалекта идват реторичните въпроси *Нима те е краваритнала в устата?* (неодобрително за човек, който мълчи, не отговаря, когато го питат нещо); *чегато на камъни хоратиш* (неодобрително казва се, когато някой не отговаря на нещо, упорито мълчи); *Тоз дувар хортува ли, тъй и той*. Отказът от отговор за събеседника е равнозначно на обида и може да се разчете като израз на **незнание** или дори като **нарочност, преднамереност** (*ни ду, ни ми диалектно* ‘мълча за нещо, което знам, правя се, че нищо не знам’). По-рядко може да е израз на **двоумение, нерешителност** или **плахост, свян**, срв. *ни сухо, ни сурово* в съчетание с *думам* ‘замислено говоря’; *като че вчера хляб не е ял*;

сякаш не е ял от снощи; сякаш от три дни хляб не е ял 'говори тихо, едва чуто'.

Най-силната степен на обезличаване на словото е неговата **ненужност, обезсмислянето** или **умъртвяването му**: книжните изрази *събирам прах* (за книги, документи 'не ме използват, не ме вземат'); *празен* (рядко *пуст*) *звук* (думи, фрази, на които не се обръща внимание, които се казват, без да се мисли сериозно онова, което те означават); *оставам на мъртва буква* (за разпоредба, решение 'не се прилагам на дело'). Тук отправната точка, за да разчетем негацията на посочените примери, е неутралният, констативен идиом без подигравателно отношение към субекта, функциониращ при това в диалектите – *не зная книга* 'неграмотен съм, не умея да чета и пиша'.

Много са фразеологизмите, които целят да изобличат **неумението за публично изказване** (да се превключват **кодовете в общуването** – **съобразяване с обстановка, събеседници, конситуация, липса на дар слово, неразбираемост, „инат“ в общуването**): *вързан в устата/езика* 'който не може, не умее да говори, да се изразява добре'; *предъвквам думите си* ('внезапно млъквам, прекъсвам това, което съм щял да кажа'; 'избъбрям нещо неясно, неразбрано'); *каквото каже, на думата си мре* (неодобрително 'не отстъпва в никакъв случай от това, което е казал-а, настоява да се изпълни непременно неговата воля, дори ако не е прав-а'); *приказвам като завит през глава* (архаично 'неясно/неразбрано приказвам'); диалектните *дамбара, думбара* (нещо неразбрано/неясно); *на магаре шума и на тебе дума* (неодобрително казва се на някого като предупреждение да не се изказва, да не говори тогава, когато не е уместно); *не държа ни боб; и боб в уста си не държа* ('не умея да премълчавам, говоря каквото не трябва и пред когото не трябва' (и към полето на клюкарството); *Стани, дядо попе, да седне граматика!* (иронично, когато се ощетява лице с по-големи заслуги и ранг, като се оказва предпочитание на по-малко заслужило лице). Престъпване на мярата в изказването представя изречението *Добро утро му казах, белята си намерих*. с варианти: *Аз му казвам добрутро, а*

той: – *Що ме потържаш?* (за опаки и неразбрани хора); *Аз му казвам: скопен съм, а той ме пита колко деца имам* (иронична употреба, когато някой не разбира или не желае да вникне в положението на другото).

Явно е, че стилистичната „марка“ неодобрение може да предаде оценка от гледна точка на представата за свое (= добро) и за чуждо (= лошо). Спрямо позицията на говорещия другият е оценен като „аутсайдер“ (неприят), който чрез речевото си поведение остава извън общоприетото и позволеното в обществото.

Прагматично ориентирани съвети отправят паремииите *Потопи си езика в мозъка, тогава ум давай. Каквото ти дойде на ума – не приказвай го пред кума. Който говори каквото иска, чува каквото не иска. Повече слушай, по-малко говори: за това имаш две уши, а една уста. Кога малко думаш, по-много чуваш. Най-напред избирай думата, тогаз я казвай*. Обобщение на много от препоръките са мъдростите *Мери си думите, Дума назад не се връща* и *На човек очите да му излязат, че дума да не му излиза*.

Устойчивите конструкции имат способност да отключват определени асоциации, което се дължи в най-голяма степен на ироничното им обагряне, но и на средствата на стилистичната фонетика и синтаксис (рима, повторение, сравнение, интонация):

▪ **клюкарство, самохвалство** (резултат от надценяване/грешна преценка): *казано и речено, речено и казано* (за одумки, клюки, сплетни); *помня като съм бил на баща си в о(ното)* (диалектно, вулгарно ‘говоря невероятни неща, които не мога да зная’); *иди си искай парите от даскала, който те е учил!*; <иди> *да си вземеш парите от даскала, който те е учил* ‘не знаеш, грешиш, твърдиш неверни неща, макар да мислиш, че много знаеш’. Иронична е и пословицата *Зина, та продума, рече, та отсеке* (най-вече при разминаване между себеоценката и мнението на социума за личността).

▪ **неуместност, нетърпение**: диалектните идиоми *бързам като циганче пред майка си* (‘припрян съм, нетърпелив съм и прибързвам да кажа нещо не добре обмислено, предположение/

мнение, да извърша нещо’) и *обаждам се като пръдня из гащи* (вулгарно ‘имам навик да говоря, когато не е уместно’); *открадвам думата от устата на някого*; *вземам думата от/из устата на някого* ‘изпреварвам и казвам нещо, което друг в момента е смятал да каже’; *Ти да чакаш, че в събота да приказваш!* (към деца, когато искат да разкажат нещо).

■ **неспазено обещание, неподчинение, непокорство:** *държжа дума колкото решето вода* (иронично ‘не спазвам обещанията си, нарушавам онова, което съм обещал’); *изплювам/изплюя камъчето* (разговорно ‘изказвам нещо премълчано’); *погазвам/газя/търпча думата на някого* ‘не зачитам съветите, нарежданията на някого и не ги изпълнявам’; *погазвам си думата* (обикновено с отрицание ‘не изпълнявам това, което съм обещал, казал’); диалектните конструкции *връщам дума на някого* (‘отказвам се от уговореното’); *пресичам думата на някого* (‘противореча някому, не се съгласявам с мненията и съветите му’); *казвам насрещна дума* (‘изказвам устно несъгласие с някого’).

Честната дума е изключително важна в общество, където управлява устното слово, срв. жаргонната иронична фраза *държжа се на честна дума* с преносни употреби и преосмислени значения (за предмет ‘едва се крепя, лошо съм закрепен и всеки момент може да падна’; ‘много тежка /ситуация/, която няма здрави, истински опори и при което всеки момент може да настъпи катастрофа’; за тежко болен човек ‘много е зле, всеки момент може да умре’), поговорките *Като не си дал дума, не давай*; *като дадеш – не шавай!* *Дадеш ли дума, стой си на думата!*; *Да си дойда /дойдем на думата* (подкана или самоподкана за връщане към същността на разговора).

Покорството (изпълнителност²) се оценява негативно, примерите са от жаргона: *стига да рече „куку“* (‘само да нареди и веднага заповедта му ще бъде изпълнена’) и диалекта: *не кърши приказката някому*; *не кърши думата <на две>* (‘винаги изпълнявам желанието, волята на някого, никога не му отказвам

---

² Послушанието може да бъде и с положителен знак – като антоним на непослушанието, противопоставено чрез думи.

да изпълня това, което иска/заповядва’); *шлевя се като жаба* (‘преправям говора си, най-често, за да угоднича пред някого’); *жената ме води за езика* (за съпруг ‘командван съм вкъщи’).

Неприемлива е и **прикритостта** (разминаване между мисъл и слово; „завоалирана“ истина; непроверена информация, без достоверен източник): *едно ми <e> на сърцето, <a> друго <ми e> на езика* ‘неискрен съм и не говоря това, което мисля и чувствам’; *с околни думи* ‘със заобикалки, не направо’; *имам приказка за някого* (диалектно ‘трябва да кажа нещо някому, да говоря с него за уреждане на нещо’); диалектното *Не го усуквай килифарски!*; *Усуквам го <по килифарски>* (неодобрително) ‘не казвам истината направо, извъртам’; *една жена каза* (ЕЖК, „Ежека“) (иронично, когато някой твърди, че има информация за нещо (обикн. лошо), за да се подчертае, че въпросната информация се основава на непроверени слухове).

Негативизмът в речта отвежда към „лошите думи“, а повечето примери са емоционално ангажирани: *имам червива уста* (диалектно ‘обичам да говоря скверни, мръсни, нецензурни неща’); *змиш и гущери бълвам* ‘в силно раздразнено състояние съм и говоря язвително, с озлобление, с омраза срещу някого/по някакъв повод’; варианти *бълвам огън <и жупел> срещу/против някого*; *пращам/сипя огън и жупел върху някого* ‘отправлям най-остри, най-груби думи/обвинения срещу някого, нападам най-яростно’; *удар под пояса* (нов., публицистично обикновено не съвсем лоялно, много силно нападение с думи, неочаквани действия на политическия противник); *говоря/дрънкам като черна статия/станция* ‘злостно, с нападки, клевети говоря/дрънкам’; *бият ме устата ми* ‘сам си създавам неприятности, вредя си поради това, че говоря остро и необмислено’; *в нечиш уста съм* ‘някои говорят за мене’; *горят ѝ/му ушите* (казва се, когато се говори нещо за някого, обикн. лошо). Интересна вариация на отрицателната сила на словото е примерът *държа се за / о буквата на нещо* (книжно ‘точно спазвам формалната страна на нещо, формално тълкувам нещо; проявявам формализъм, педантизъм’).

Много са пословиците и поговорките, предупреждаващи за вредата от **обидното слово**: *Езикът кости няма, но кости троши. Езикът по-зле сече от ножа. По-тежък е един зъл език от пет турски саби. Женския език от турска сабя е по-остър. Прехати си езика, но лоша дума не казвай. Видиш ли де ме удря топорът? Лошата дума от лошо сърце излиза. Лоши уста всичко могат да кажат. Лоша дума, който каже, негова е. Бой се забравя, дума не може. Остра дума в сърце влиза. Дума стрела не е, пък в сърцето се забива. Думата е по-остра от стрела. С една дума да те разпори като с нож. С лаф да го убиеш, а не с пушка. Думата и през камък минава. Иди си поодялай устата, че тогав ела да разправяш за тая работа. Водата всичко измива – само черно лице и лош език не може.*

При нарушаване на забрана следват санкции: прекратяване на изказването: *затваряй си плювалника/устата/човката* (жаргонно, грубо, обикновено повелително ‘млъквам, преставам да говоря’); *Сбирай си устата, че ги разчеквам!* (диалектно, грубо ‘внимавам какво говоря, въздържам се да говоря необмислено, неуместни/обидни думи; млъквам’); *нямам думата* (1. ‘не ми разрешават да се изкажа, да говоря’; 2. ‘не съм компетентен в някаква област, не разбирам от нещо’); *отнемам думата* ‘забравявам, прекъсвам изказване на събрание’.

Пречките пред речта са различни: оплитането на езика е поради физиологична предразположеност, афект, лош навик: *гресчината мей* вм. „месечината грей“ (подигравателно за някого, който е пиян и говори неправилно); *ужилила ме пчела/оса/жилка по(д)/за езика* (диалектно ‘понапил съм се и мъчно говоря, пелтеча, фъфля’); *езика му се завързва* ‘изгубвам способността да кажа нещо, не мога да проговоря (поради силно чувство, преживяване, обикновено страх, уплаха; изненада, учудване)’; *губя ума и дума* ‘стреснат съм, стъписан съм, та не мога да реагирам – да мисля и да говоря’; *нямам/не намирам думи* ‘не мога, обикновено поради силно вълнение, смущение да изразя, да изкажа нещо, което чувствам, мисля / искам да кажа’; *Езикът му се преплита*.

Освен комуникативни несполуки фразеологията представя и комуникативни провали: *сякаш на камък хортувам* (диалектно, неodobрително 'напразно убеждавам някого за нещо'); *сякаш че на дърво приказвам* (неodobрително 'напразно съветвам някого за нещо /обикновено при израз на гняв, яд от това, че някой не желае да се вслуша в това, което му се говори)').

Към отрицателния полюс на ценностната скала гравитират два примера, които образно може да интерпретираме като **завършване, от думите към делата**: *забрътвил/захванал от аз, че не изкарал до буки* (диалектно 'почнал, но до никъде не стигнал; нищо не свършил'); *щом кажеш „А“, трябва да кажеш и „Б“* (едно извършено нещо влече подире си и друго).

По-голямата част от разгледаните конструкции се ситуират в миналото, доколкото са сътворени от народа и целят да съхранят патриархалната традиция и нрави. Затова се налага съпоставка с по-модерни изрази, типични за днешното всекидневно общуване. Ексцерпиряхме 24 конструкции от издание за чужденци (Лазаров 2018).

Резултатите отново изтъкват безсмислеността на **празните приказки**: *бабини деветини* 'глупости, празни приказки', 'неща, в които нашите баби едно време са вярвали, но днес звучат абсурдно'³; *витиевати фрази/изрази* 'излишно претрупани със сложни и неестествено звучащи думи, често твърде сложни и неразбираеми за обикновените хора'; *глупости на търкалета* 'пълни глупости, измишльотини, небивалици'; *лаф да става* 'говорене заради самото говорене, колкото да минава времето, без особено напрежение на мисълта'; и *варианти да разменим един-два лафа/някой лаф* 'да си поговорим накратко'; *да чукнем лафа* 'да си поговорим' с нюанс на по-дълъг разговор; *ръся мозък, давам акъл* (неodobрително 'изказвам се по въпроси, които не са ми достатъчно ясни; давам съвети, без някой да ме е молил'); *чешем си езиците* (само в мн. ч. 'говорим за незначителни неща, колкото да се намираме на работа'); *ни в клин, ни в ръкав* 'без връзка с

---

³ Негативното идва от гледната точка на съвремието с тенденция за противопоставяне между старото и младото поколение.

настоящата тема на разговор/със случващото се’; *на всяко гърне мерудия* ‘човек, който се опитва да се намеси в много начинания, да се изкаже по всички въпроси по досаден и натрапващ се начин, без това да му е работа/някой да го е молил’.

Честността вече е проява на смелост срещу малодушието и покорството: *думата ми на две не става* ‘кажа ли нещо, го правя; спазвам обещанията, които давам’; *право, куме, в очи* ‘прямо, директно, без да увъртам, без заобикалки, смело /главно, когато казваме на някого нещо неприятно/’. Съхранена е и защитната сила на думите. Неслучайно употребите са основно повелителни с насоченост към адресата: *Дръж си езика зад зъбите!* ‘въздържам се да говоря, за да не кажа нещо, което може да ми навреди’; *Мери си приказките!* ‘внимавам какво казвам, защото казаното може да има лоши последствия’.

Гневната реч наранява (тук попадат вулгаризмите, цинизмите, жаргонизмите) или ограничава свободата на личността чрез натиск: *държаш тон на някого* ‘говоря с някого на висок глас, ядосано; карам се на някого’; *повишавам тон на някого* ‘започвам да говоря на някого с висок глас, да изразя недоволство, раздразнение, за да му се скарам, за да го поставя на място’; *правя на бъзе и коприва* ‘критикувам, хокам, мъмря, карам се на някого много, по начин, който го кара да се чувства много зле, унизен, оскърбен’ (може да се използва и шеговито; +/-); *правя на мат и маскара*; *правя някого на две стотинки*; *цапнат в устата* ‘за човек, който използва вулгарен, нецензурен, циничен език’; *казвам си и майчиното мляко* ‘признавам всичко (често след натиск, мъчения, страх от възможни лоши последствия)’. Липсата на отговор също е незачитане на събеседника, оттук ответната негативна реакция: *имам сливи в устата* ‘мълча и не казвам нещо, което според някого трябва да кажа’ („обикновено се използва като гневен въпрос“ – Лазаров 2018: 67–68). Отново негативното преобладава над положителното виждане за нещата.

Резултатите показват, че негативизмът в езика и в речта присъства в 203 фразеологични единици. Те наблягат върху грешното или неподходящото в стилистичен и прагматичен ас-

пект. Чрез средствата на стилистичната фонетика и семасиология допълнително се засилва сарказмът. Така се оформят три опозиции: 1) мълчание – говорене = незнание – мъдрост, защитаващи думи; 2) мълчанието като ценност – „тъмната“ сила на думите, които „убиват“; 3) „сладката“ реч – „лошите думи“ с вариации: 3.1.) „добро име“ срещу клюкарство; 3.2.) „честна дума“ – лъжа / неспазено обещание; 3.3.) послушание – неподчинение⁴; 3.4.) истина – прикритост, ласкателство, угодничество и пр.

Същевременно се забелязва подвижност, „хлъзгавост“ в нормите и в двете крайности на ценностната скала (отрицателно ~ положително), най-често при правилата за устно общуване. В писаното слово употребите насочват вече към излишността – резултат от промените в мисленето на съвременния човек, предимно глобално и разконцентрирано, но национално обедняло и обезценено (*излишен като ер голям; библиотечен, книжен плъх; оставам на мъртва буква*).

Разговорът за нетърпимостта на българина към отклоненията от красивото в най-кратките фолклорни текстове и във фразеологичната система, но и за народното възхищение от красноречието очаква своето модерно продължение. За да се впише в параметрите на българската естетическа норма: **стремеж към благозвучие, към оригиналност и към усещане за мяра** (уместност), но и на **нетърпимост към всичко прекомерно** (тавтологии, плеоназъм). Чувството за „приятност“ в речевия акт е резултат и „от стриктното съблюдаване на книжовноезиковата норма (правописните, пунктуационните, граматичните и правоговорните правила), от адекватния избор на наративна стратегия (...) и от доброто познаване и целесъобразното използване на съвременния речев етикет“ (Чакърова 2003: 254). Обратно на изричното предписание за изключване на нецензурните изразни средства от официалното общуване, много от разгледаните фразеологизми и народни мъдрости „воюват“ срещу празнословието и обидата,

---

⁴ Амбивалентността на оценката от гледна точка на индивида и на обществото, при което наблюдаваме „преобръщане“ на полюсите + и – в миналото и днес, ще бъде предмет на друго изследване.

като използват именно вулгаризмите, цинизмите и жаргонизмите в структурата си. Парадоксът се обяснява с битуването им най-вече в устната народна реч, оттам съхраненото разговорно звучене, но и стилистична обремененост с пристрастие, субективност, оценъчност, образност, експресивност, функционална ограниченост и живо присъствие в неофициалните регистри на жаргона, просторечието или диалекта.

БИБЛИОГРАФИЯ

Илиева 2004: Илиева, М. *Българинът в своите местоимения*. Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“. // **Иlieva 2004:** Ilieva, M. *Balgarinyt v svoite mestoimenija*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“.

Илиева 2002: Илиева, М. *Стилистика на българските пословици*. – В: Йосифова, Р., М. Илиева. *Стилистика. Теоретични бележки. Задачи и текстове за упражнения*. Велико Търново: Фабер. // **Иlieva 2002:** Ilieva, M. *Stilistika na balgarskite poslovitsi*. – In: Josifova, R., M. Ilieva. *Stilistika. Teoretichni belezhki. Zadachi i tekstove za uprazhneniya*. Veliko Tarnovo: Faber.

Лазаров 2018: Лазаров, И. *Разговорният български език в диалози*. Жаргонни и разговорни думи и фразеологизми. Над 500 статии в над 1000 диалога. София: Булгед. // **Lazarov 2018:** Lazarov, I. *Razgovorniyat balgarski ezik v dialozi*. Zhargonni i razgovorni dumi i frazeologizmi. Nad 500 statii v nad 1000 dialoga. Sofia: Bulged.

Ничева 1993: Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. // **Nicheva 1993:** Nicheva, K. *Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.

Чакърова, Костова 1999: Чакърова, Кр., П. Костова. *Феноменът стилистична грешка. Как да откриваме и редактираме «коварните сателити» на нашата реч*. Пловдив: Марица. // **Chakarova, Kostova 1999:** Chakarova, Kr., P. Kostova. *Fenomenyt stilistichna greshka. Kak da otkrivame i redaktirame «kovarnite sateliti» na nashata rech*. Plovdiv: Maritsa.

Чакърова 2003: Чакърова, Кр. Българският Нарцис в огледалото на своя език (наблюдения върху естетическата норма в съвременната речева практика на българина). – В: *Алманах за литература и изкуство „Света гора“*, Велико Търново, 4, 243–260. // **Chakarova 2003:** Chakarova, Kr. Balgarskijat Nartsis v ogledaloto na svoja ezik (nablyudeniya varhu esteticheskata norma v savremennata recheva praktika na balgarina). – In: *Almanah za literature i izkustvo „Sveta gora“*, Veliko Tarnovo, 4, 243–260.

5000 български пословици и поговорки. София, 1969. // 5000 balgarski poslovitsi i pogovorki. Sofia, 1969.

<http://kolevm38.blog.bg/izkustvo/2012/05/15/aktualni-bylgarski-poslovici-i-pogovorki.954243> [30.11.2020].